# Іваницький Анатолій Іванович

## Думки та спомини (автобіографічний текст)

*Вхідні афоризми*
Життя – це путь
із нічого в ніщо.
Сенс життя – між ними [1]

Спомин… У життєписах саме так і є: майже всіх, хто там згадується, справді таки вже *поминають*. Переважно "незлим, тихим словом". І кожний життєпис завжди, хоча й по-різному, справляє три ментальні обов'язки: *думати, показувати, поминати*.

Перш, аніж рушити далі, надаю кілька пояснень. Ці записи не випадково означені, як *думки і спомини*. Це не біографія і не спогади у звичному розумінні. Хоча автор – доктор наук, професор, читач не має сподіватися, що знайде тут відомості щодо його внеску у фольклористику. На цих сторінках я – звичайна приватна особа, з властивими усім нам протиріччями й деякою недоладністю. Крізь наступні, кажучи образно, стильові *облаштунки-декорації* викладу, простежується типове неприкрашене буття, властиві пересічній людині низки помилок, удач, поразок і звичайне людське існування.

Так склалося, що моя подорож по задвірках пам'яті мимоволі відхилила також хвіртку до родинного й особистого психоаналізу. Це не випадково: маю деяку схильність до філософії та психології; зрозуміло, не на фаховому рівні, але й "*не без того*". Я унаочнюю не тільки факти, але й властиву мені манеру мислити. Вона віддалено спорідненаз психоаналізом Карла Юнга та властивою йому критичністю і стримано-співчутливою усмішкою.

Отже, в путь!

Почну з нашого дещо загадкового родинно-дідівського прізвища по материнській лінії – "Варава[2]". Існує цікава наступна гадка (десь легенда; а, може, є й щось від правди?..). Найдавніші вісті доходять від 1840-х років.

У небагатої поміщиці Брикіної[3] з'явився такий собі Макар із Бесарабії, віком десь під 30-ть. Вона жила у Єлисаветградському повіті, була вже в літах. Він найнявся кучером. Згодом зумів так їй догоджати, що врешті вона фактично передала управління маєтком у його руки. Пані було геть за 60. Ставилася до нього по-материнськи, зверталася не інакше, як *Макарушка.* Чоловік той був крутої вдачі, скорий на розправу. Кріпаки потерпали від нього і, мабуть, за лихий норов прозвали *Варавою*. З часом це прізвисько легалізувалося. Напевно, це сталося за подушною ревізією 1850 року. На той час Макар вже одружився, завів сім'ю. Старший його син Андрій був моїм

прадідом.

У прадіда Андрія було десь 7 чи 8 дітей. Старша, 17-річна донька (здається, Марія) була невимовною красунею. В неї закохався сусідній вельми заможний поміщик – та так, що й одружився. Найняв їй вихователів, репетиторів – врешті, вона стала дворянкою як по статусом, так і за вишколом.

Невдовзі поміщик (із вдячності за кохану дружину, як говорив дід Федір) звернув увагу на найменшого в роду – мого майбутнього діда Федора. Оплатив йому освіту, далі – влаштував до Київської військово-фельдшерської школи при військовому госпіталі. Серед такого типу закладів вона була найкращою в Росії, мала ґрунтовну навчальну базу. Більш того: там викладали приват-доценти університету ім. Святого Володимира. Чотирирічне навчання включало у програму не лише терапію, але й діагностику та хірургію[4].

Відразу після жовтневого перевороту той поміщик із сім'єю емігрував до Франції (видно, не лише доброзичливий, але й розумний та обачний чоловік був!). Більше ніяких відомостей, прізвища, імені його не збереглося. Дід Федір таких розмов уникав (що зрозуміло). А мені, доки він ще був живий, не приходило до тями розпитати самому. От така історія…

Дід Федір був міцної статури і мав не менш загартовану психіку. Наведу два приклади. Перший – коли він на вакаціях підробляв у риболовецькій артілі в пониззі Дніпра. Дід розповів якось, що вони виловлювали білуг, з яких брали по 20 відер ікри. Я не повірив і перепитав: "Двадцять!" — повторив дід. В інтернеті згодом я знайшов: були білуги у пониззі Дніпра до півтори-двох тон (!!) вагою… Були… От так.

Так от. Дід одного разу там же, на Херсонщині, купався у Дніпрі і потрапив у вир. Чує, що не випливе. Тоді він з останньої сили виринає, хапає повітря і занурюється у глибочінь. Під водою різко гребе в сторону і через кілька метрів виринає вже поза виром. Це доказ того, яке дід мав залізне самовладання. Однак він був невіруючим і до церкви не ходив. Принаймні, за моєї пам'яті. До революції, як відомо, ходили усі.

А тепер сказану характеристику (виняткове самовладання) докладу до іншого *факту* (гм?…) – як його розповів мені сам дід Федір. Повторюю: він мав міцну, вщент позбавлену марновірства натуру. Дід помер, коли мені було 20 років. Не пригадую жодного випадку, щоб він свої численні й захоплюючі житейські оповідання (розповідати він умів і любив) здобрював вигадками й фантазіями.

Отже… Була сувора сніжна зима 1912 (чи 1913) року. У якоїсь не бідної родини в маєтку більш як за 10 верст від П'ятихаток хтось серйозно захворів. Вони вислали сани з листом і кучером, щоб той привіз діда Федора до хворого… Назад кучер віз діда вже за́темно. Дід сидів у санях позаду, кутався в шубу. До П'ятихаток зоставалося версти три — чотири. Дорога перетнулася з роздоріжжям. Було близько півночі. Пустка. Ніде ні вогника. З захмареного неба то визирав, то пропадав місяць. І раптом…

Не встигли сани перетнути зустрічний шлях, як невідомо де закукурікав півень. І це при тому, розповідав дід, що ніде ні житла, ні чужих саней – лише перехрестя двох

доріг. Коні почали тягнути з дороги ліворуч. Кучер щосили натягнув віжки – так, що голови коней повиверталися вправо. Але копита продовжували брати у протилежний бік, ліворуч. Коні дико хрипіли, не слухалися ні віжок, ні батога, поки не замкнули кола й не вийшли на свою дорогу. Тут знову закукурікав півень. І все повторилося. Після наступного "ку-ку-рі-ку" кучер попустив віжки, перехрестився й сів поруч з дідом…

Так їх і водило "*до третіх півнів*". Лише коли після наступного *кола* півень замовк, вони, нажахані, змогли поїхати своєю дорогою далі.

Коли невдовзі дід поділився із знайомими ("за грою в карти") тією пригодою, почув у відповідь: на тім місці розбійники колись пограбували й убили подорожнього. Його недалеко там у степу й поховали – як не відспіваного у церкві чужинця…

У Степана Руданського є доречне на цей випадок прислів'я з народної мудрості: "Вір – не вір, а не кажи "брешеш".

Я мав років 16-17, коли до діда Федора приїздила його старша сестра – затуркана, неосвічена, запнута в хусточку колгоспниця з Кіровоградщини. Ніяких родинних почуттів дід не виявив, а як через годину пішла, він роздратовано і (дослівно не пригадую) досить нелюб'язно відгукнувся про давно покинутих родичів-селян. Припускаю, що рідня про щось просила. Але діда ***ой як*** можна зрозуміти: під час німецької окупації він "тягнув" на собі третю дружину Марію Спиридонівну (у 1946 році померла у психіатричному притулку), трьох дочок і трьох малих онуків. Усім цим кагалом ми кочували по Дніпропетровщині від села до села між Криничанським та П'ятихатським районами.

Марія Спиридонівна була медсестрою з гінекології. Напевно, під час німецької окупації не тільки дід, але й вона також надавала послуги селянкам. Але цього я не пам'ятаю. Якщо дід Федір приймав відвідувачів зазвичай, *прилюдно,* то, певно, коли приходили до Марії Спиридонівни жінки, нас з Жорою (двоюрідний брат, спився й відразу за 60 помер), як і усіх інших, зрозуміло, виставляли з хати.

Марія Спиридонівна була порядною, інтелігентною, глибоко віруючою людиною, лагідною та безвідмовною. Мене і брата Жору (на рік меншого за мене сина тьоті Ліди) Марія Спиридонівна "за німців" (тобто, при німцях, саме так усі в Україні й говорили, а не "під час окупації") постійно водила до церкви (дід до церкви не ходив ніколи). Від візитів до церкви чомусь не лишилося спогадів, крім такого: одного разу якийсь хлопчик мого тодішнього віку влаштував у церкві дитячий бешкет. Марія Спиридонівна, вже як вийшли з церкви, звернулася до нас і сказала, що так чинити не гоже. І все. Стримано й спокійно

Єдині книжки, які були тоді в нас, це "Басни Крылова" (російською) і "Горбоконик" (українською мовою) з малюнками, які мені дуже подобалися. Книжка Івана Крилова належала Марії Спиридонівні, а Горбоконик видання 1940 року був придбаний для мене батьком Іваном і на довгі роки (аж коли мені стало вже за 20) був моєю улюбленою книжкою, яку я мало не усю знав напам'ять. "Горбоконика" з задоволенням перечитую і переглядаю вряди-годи й зараз… Вже по інтернету. Марія Спиридонівна

досить часто читала нам із Жорою байки Крилова з власними "коментарями" в характері православної моралі.

Єдині цінності, які дід дбайливо оберігав у тодішніх окупаційних мандрах, був настінний швейцарський годинник з боєм і тижневим заводом та німецька швейна машинка "Zinger". Їх дід купив у П'ятихатках у комівояжера після одруження (десь у 1908 чи 1909 роках). Дід вправно володів тією машинкою, вона довгі роки неоціненно служила усій родині. Машинки давно вже немає, а годинник і досі висить у нас в кімнаті. Як прикраса… Ще йде, але я його вже не вмикаю. Бо бездоганні сучасні електричні годинники перетворили його на музейний раритет.

Цікава історія пов'язана з одруженням діда Федора. Після закінчення Київської військово-фельдшерської школи він якийсь час служив в Одесі, схоже, на кораблях чорноморського флоту[5], а потім його призначили на посаду лікаря П'ятихатської залізниці. Дали кімнатку на житло. З одягу у діда була лише військова форма. І треба ж – Федір Андрійович закохався… Батько (згодом моєї бабусі) був не бідний чоловік: лише вітряків (вітряних млинів) у нього було мало не двадцять. Зрозуміло, що мій "дід-голодранець" дістав одкоша (облизня).

Дід не розгубився – викрав дівчину, обвінчався, а потім вони разом впали навколішки перед її батьком. Той скоро вгамувався, і дав за дочкою чималий посаг. Звідси й розпочався бізнес Федора Андрійовича. Напередодні жовтневого перевороту дід разом з євреєм-аптекарем (я його знав, після війни він, як і дід, повернувся до П'ятихаток) мали на спільному аптечному складі медикаментів і товарів на півмільйона миколаївських золотих рублів. У перші роки після революції дід і єврей-аптекар залишили все майно і дуже вчасно покинули П'ятихатки. До речі, як згодом розповідав дід, цей єврей, його компаньйон (здається, Абрам Ісакович), десь на початку 1920-х років прийшов пізно увечері до діда й сказав: "Федор Андреевич, надо срочно уезжать. Бросайте все. Через несколько дней будет поздно". Між іншим, потім у П'ятихатській хаті мого діда до кінця 1940-х років розташовувався райком партії. Моя мама після війни потайки показувала мені цей будинок, коли там ще був райком.

…Але повернуся знову до початку 1940-х, воєнних років. Медиків по селах під час окупації не було (як не було й за більшовиків). Тому, дякуючи дідові, усі ми не бідували: був хліб, траплялося сало, м'ясо, а часом і мед. Голодувати довелося після повернення більшовиків… Після війни дід Федір зійшовся з тіткою Катериною Андріївною Кузовик, утримував її та трьох її дітей. Вона була одноліткою моєї матері. Малоосвічена, але порядна, глибоко віруюча жінка, вона і догледіла діда Федора до його кончини.

І ще між іншим.

Дід Федір, бувши фельдшером, мав після війни у П'ятихатській поліклініці окремий кабінет з медсестрою. Був відомий мало не на все правобережжя області. Розповім яскравий факт. У 1950-ті роки я брав участь у самодіяльності – вів конферанс. Одного

разу поїхали з П'ятихаток у якесь віддалене село з концертом. Після концерту, як часто тоді траплялося, влаштували танці для селян. Невдовзі до мене підійшов трохи підпилий мужичок років п'ятдесяти. Його вразило, що я багато виступав з жартами, віршами, та ін. А особливо дивувало, як усе те я тримав у пам'яті. І він настирливо задавав мені питання: "Хто ти такий?". Несподівано для себе я раптом сказав: "Онук Варави". Тут настала моя черга дивуватися: мужичок відразу розплився в усмішці, радісно закивав головою: "Та хто ж не знає Федора Андрійовича!.." От так. Це одне з найсильніших вражень моєї юності.

...До кабінету Варави завжди стояла черга. На це аж ніяк не доброзичливо, однак "*поза спиною*" реагували деякі молоді колеги-лікарі з "верхньою" освітою. Не пригадую, як то було в деталях, але пам'ятаю, що дід Федір розповідав: одного разу більшість лікарів висловилися за якийсь діагноз, а дід Федір тримався протилежної думки. Конфлікт кінчився тим, що (чи то розтин, чи розвиток хвороби) ствердив правоту Федора Андрійовича. Після того дуже складного випадку молоді випускники Дніпропетровського медінституту "набрали води до рота". А деякі (зокрема пригадую прізвище лікаря Козлова) стали не тільки прибічниками, але й пішли "на виучку" до фельдшера Варави.

До діда Федора, не знаю з яких питань, — приїздив якось і професор з Дніпропетровського медичного інституту. Коли професор пішов (явно ні з чим), дід (я був свідком) скрутив дулю і з задоволенням сказав: "А ось йому!" Дід був яскраво одарований талантом діагноста – жодна лікарська нарада, консиліум тощо у п'ятихатській лікарні не обходилася без нього – фельдшера. При цьому з правом *вирішального голосу* (головний лікар завжди брав його сторону, причому дідові надавав слово востаннє).

Під час окупації дід Федір постійно спілкувався з німецькими лікарями. Та так – що стосунки були просто товариськими. Дід мови не знав, але перекладачем була моя мама, яка володіла німецькою. Німці щедро й *від душі* (не перебільшую: пригадую й зараз їх усміхнені, привітні обличчя, і про це ж говорила й мама) дарували дідові медикаменти, в тому числі й найновіші – ляпіс і ще багато чогось. Ляпіс пам'ятаю, ним лікували пупок новонародженої двоюрідної моєї сестрички Лесі. Тими німецькими медикаментами (був їх майже чемодан) дід Федір користувався від 1943-го аж до 1947 року. Помираючи, дід наказав дочкам: на похорон не приходити. Був його син Микола Федорович, тьотя Катя, сусіди. Із колишніх колег лікар Козлов.

***

**Вірші Віктора Федоровича Варави** (рідний брат моєї мами)

Запам'ятала вірші його рідна найменша сестра Віра. Дядя Вітя загинув під Сталінградом. Був всебічно одарованою людиною – музикант (грав на усіх струнних музичних інструментах, але понад усе любив скрипку), композитор, маляр, поет, майстер по дереву. Розбив скрипку, бо погано звучала. Осколки зібрав, склеїв: "О! Тепер да-а!" Зі слів мами.

Усі його твори, картини, композиції, піаніно, гітара, скрипка, рукописи — усе

загинуло у Нижньодніпровську від прямого попадання німецької бомби у 1941 році в батьківську хату… Усі, на щастя, тоді ховалися в траншеї на городі. Як тоді говорили, сиділи "в щілині" (було російською: *в щелі*).

Віктор від дитинства з великою любов'ю ставився до сестричок, балував, підтримував, писав вірші для них і про них, грав на скрипці, піаніно, гітарі. Одного разу навіть написав для них пісеньку на слова Якова Щоголева "Наша хата". Моя мама з дитинства запам'ятала наспів цієї простенької, доступної дитині лагідної мелодії. Пізніше я записав її нотами з маминого голосу.

Зараз у мене в комп'ютері відсутня нотна програма. Тому я скористався для запису наспіву цифровою символікою (її уперше застосував Климент Квітка у 1920-ті роки, у видавництві не було нотного набору). Ладові ступені я позначив латинкою, як це досі практикується в потрібних випадках. Обізнаний теоретик музики за потреби легко переведе ці шифровки на сучасні ноти. Мені хотілося за будь-що зберегти хоч ці малі уламки великої трагедії, яка спіткала родину Варавів. І не тільки нас. ХХ-е століття, як виявилося, може стати початком апокаліпсису. Мелодія пісеньки "Хата":

1— вісімка 2— чвертка 4— половинна нота

G1G1 d1d1 e1e1 f1r1 g1e1 g2g4 (двічі)
cis1cis1 a1a1 e1e1 a1e1 f1c1 e2d4
G1G1 c1c1 e1e1 g1g1 a1e1 d2c4
Текст "Хати" подаю так, як і скільки його запам'ятала мама:
Наша хата край дороги у садочку,
У вишневому садочку, як віночку.
Нашу хату добрі люди усі знають,
Нашу хату добрі люди привітають.
Наступний вірш Віктор написав у 1924 році до дня
народження сестрички Віри, якій тоді виповнилося 4 роки.

**Вірі**
Віра – дівчинка маленька
І слухняна, й моторненька,
До цукерок дуже ласа.
Обід куклам варить часом.
А наварить їм такого,
Що нема ніде ні в кого:
Сміттячка там трохи є,
І ще чогось додає.
І вплітають кукли теє,
Хвалять Віру, що тут все є:
І букашки, й таракашки,
Разом суп і корж, і кашки.

По обіді є робота
Всім аптекарям до поту,
І касторка у ходу –
Вичищає ту їду.
Кукли бігають в куточок
І зробили вже слідочок,
А від хати в Колізей –
Виліз боком обід цей.

***Колізеєм*** жартома у сім'ї називали вуличний
(за гор*О*дом) нужник.
**Старший брат Віктор на день народження сестрички**
**Ніни (було їй 7 років) пожартуваав:**
Нина девочка большая,
Нина учится, играя,
А о том и ни мур-мур,
Что в счету она у дур.

***

**Сум**
Як чудно збудовано душу людини,
Зміняються в ній почуття:
І горе, і радість мінливі, як днина,
Як днина осіння бува.

Ось раночок тихий, і сонечко сяє,
І пташки співають пісні.
І радість, веселість, здається, безкрая,
І хочеться жити мені.

Та це все стає не на довгі хвилини,
Життя моє – осінь сумна…
І радість, як сонечко блисне осіннє
І знов десь дінеться вона.

Немає вже пташок, пісень не співають,
Бурун лиш один завива,
Сумує, голосить, неначе ховає
Останнього сина вдова.

Отак і на серденьку в мене буває,

Ось серце співає пісні,
Навколо, здається, веселість безкрая
І хочеться жити мені.

Та це все стає не на довгі хвилини,
Життя моє – осінь сумна
І радість, як сонечко блисне осіннє,
І знов десь дінеться вона.

І жаль мене візьме, і сумом огорне,
Що гинуть даремно літа,
Що доля глумиться, і раз не пригорне,
Хоч раз би за всеньке життя!..

Продиктувала мені цю елегію тьотя Віра. За сімейними переказами, дядя Вітя написав цей вірш після спроби навчатися на скрипці у Тбіліській консерваторії (вірогідно, у середині 1920-х років). Провчився кілька місяців, а потім кинув. Бо його легко обходили "жовтороті жиденята".

У Варавів це не було проявом антисемітизму, а вживалося за поширеною тодішньою побутовою звичкою: кацапи, хохли, шваби, жиди, басурмани та ін. Саксаганський повіт, куди належали П'ятихатки, до революції перебував у зоні осідлості євреїв. Православний дід Федір тримав у П'ятихатках на паях з євреєм-аптекарем аптечний склад. Моя мама Ніна говорила, що там (зі слів діда Федора) було на півмільйона миколаївських золотих рублів товарів. Мама сиділа у школі за однією партою з донькою п'ятихатського рабина. Це був напевно не рабин, а шац – виконавець обряду в малочисленій єврейській громаді. Цих тонкощів мама не розрізняла.

Між іншим, у П'ятихатках християнин-фельдшер дід Федір, єврейський ребе і православний священик спілкувалися і навіть товаришували. Є підстави не сумніватися, що могли мали й спільний "бізнес".

***

Але на трохи повернуся ще до музики. Музично одаровані були усі Варави. Ще один мій дядько, Микола, грав на гітарі. Нот не знав і ними ніколи не цікавився. Він був винятково одарований природою слухач-лабух, молодший за Віктора на 2 роки.

Під час війни служив на якомусь острові в Балтійському морі (здається, Готланд, не певен) на посаді капітана-медика. Після оточення німці запропонували скласти зброю. На той час усі військові командири були перебиті. Дядько Микола, як старший за званням, прийняв і командування, і капітуляцію. Був у полоні. Після війни попав у зону американської окупації. Приїздили з радянського боку представники, показували погони: мовляв, у нас вже нема комісарів, нема колгоспів тощо. Немало хто, і дядько серед них, повернулися в СРСР. На кордоні – арешт. Два тижні знущань, вирок: розстріл. Але замінили на відсидку. Після смерті Сталіна випустили, але без права

працювати в медицині.

Дядько спершу жив у сестри Ліди, був чорноробом на Лозоватській пекарні. Якось приїхав до нас з мамою в гості. Обійми, спогади… А потім дядя Коля узяв дешевеньку гітару, яку мама купила років зо два тому. На той час я вже підбирав мелодію популярної "Циганочки". Дядя Коля узяв інструмент, підстроїв, потім наче знічев'я перебрав струни. І хата несподівано сповнилася не чуваними мною досі багатющими акордами й мелодіями! Через якийсь час я попросив: "Дядя Коля, а циганочку?". Він посміхнувся, налив собі ще чарку, і…

Нічого подібного я ніколи в житті не чув. Це не були ні варіації, ні імпровізація. Вир звуків загіпнотизував і перетворив мене із спостерігача-аналітика на розкисаючого під лавиною звуків і почуттів брата-слухача Жору! Я не перебільшую: такої безмежно повальної вправності й чуттєвості у музичному околі і в майбутньому не часто випадало бачити і чути. Серед схожих потрясінь у майбутньому –— хіба лиш "Риголетто" (по телевізору з італійського театру), також симфонічний концерт під орудою Стефана Турчака. Але те, колишнє враження, було такої первісної могутності, що на все життя зостається неперевершеним.

Пам'ятаю, я тоді лиш пролепетав: "Дядя Коля! Ви геній!". (Ми, молодші, завжди до старшої рідні зверталися на "ви"). Дядько якось розслаблено звісив руки на гітару, опустив долі очі й тихо сказав": "Що там я… Чув би ти, як грав Вітька!..".

…Після вироку радянського трибуналу дядька Миколу впровадили до виправної в'язниці у Сиктивкар. Так на той час більшовики називали концентраційні табори. Там вже сиділи естонські джазмени. З них Формували оркестр для обслуговування концертами військових частини та інших статусних установ. Коли дядько Микола прибув до табору, оркестр потребував гітариста. Прочувши про новоприбулого, його (дядька Миколу) запросив диригент на прослухування. Поставив ноти і сказав: "Грай!". Микола усміхнувся: "Я нот не знаю". – "Ну, пограй щось…"

Результат був, мабуть, десь схожий з моєю реакцією. І Микола став неодмінним учасником лагерного оркестру. Йшов з гітарою на репетицію, сідав на визначене місце, слухав; обережно, стиха промацував струни, підбирав. На концертах у відповідний момент, за помахом диригента чітко вступав і бездоганно проводив власну "партію". Її перед тим прослуховував і корегував диригент.

***

Ніна Варава, моя мама (у шлюбі Сікачова) залишилася без матері у 9 років, бо та померла від підпільного аборта. Чоловік її (мій дід) сказав народжувати. Вона молила: "Я вже не можу, я знесилилася!" Це була б уже сьома дитина підряд (одна померла).

Після похорон і трауру дід узяв порядну, лагідну молодицю старшого віку; мабуть, з господарських міркувань: щоб доглядала дітей і вела господарство. Вона стала для усіх близькою, приязною до дітей опікуншою й людиною. Моя мама особливо з нею зблизилася, і чи не усе життя потім з жалем згадувала свою колишню улюблену мачуху. З дитинства мама любила котів, і взагалі приязно ставилася до тварин. Про

дитинство мама нічого не розповідала. Згадувала тільки, що в неї була кицька, яку вона дуже любила.

Коли дід через два роки розійшовся з цією жінкою, для Ніни це була тяжка драма, просто трагедія. Були статки, але не було ласки, тепла. Владний батько, велика сім'я, брак емпатії – таким був устрій усіх містечкових родин на зламі 19 – 20 століть.

Це й усі її родинні спогади з дитячих літ. Торкнулася якось раз тільки шкільних років, коли сиділа за партою разом з донькою одного з іменитих євреїв П'ятихаток, можливо, аптекаря, з яким по службі контактував мій дід. Про цю дівчинку мама згадувала приязно, інших друзів не називала. Вже в дорослому віці використовувала зрідка єврейську лексику. Мабуть, це були залишки пам'яті про ту подружку. Та ще про нечисленні приязні гостини у тій привітній єврейській сім'ї.

Як мама вступила і чому до Нікопольського педагогічного училища, не розповідала. Про училище згадала кілька разів лише у зв'язку з хором, де співала в партії альтів. Сказала з великою повагою кілька слів про хормейстера, вимогливого обізнаного у справі, зокрема, який дуже шанував обробки Миколи Леонтовича. На старшому курсі студентам несподівано запропонували перейти до щойно утвореного педагогічного інституту. Потім інститут перевели до Кривого Рогу. Диплом отримала вже криворізький.

На останньому курсі мама вийшла заміж за мого батька Сікачова Івана. Це ім'я вона дуже не любила, вважала плебейським, і звала батька по-німецьки: Ганс. Між іншим, мама весь час, ще з училища захоплювалася німецькою мовою. Тьотя Віра, яка була в мого батька платонічно закохана, у згадках про довоєнний час його називала не інакше, як Гансік.

Батько мав веселий, компанійський характер, любив пиво, грав на гітарі, співав. Був вродженим математиком, навіть написав посібник для педагогічних училищ, але рукопис пропав під час евакуації з Дермані у червні 1941 року.

Спогадів про дитинство у Нікополі не лишилося, крім одного. Мені було років чотири, мабуть, перед від'їздом до Дермані. В гості прихав дядя Вітя (мамин старший брат). У військовій формі (тоді вже подався на понадстрокову службу до армії), огрядний, лисий (як і дід Федір, облисів уже за 20). Пам'ятаю спокійну поставу, привітну усмішку, і особливо чомусь – повільні великі руки. Мабуть, через те, що вони лагідно мене торкнулись.

Так само й про батька – у пам'яті зосталлася лиш єдина замальовка. Дермань, маю 4 роки з місяцями. У шафі, я знаю, є шоколадні цукерки. Мені вже давали поласувати. Але вимагаю ще, починаю хникати. Поруч батько, дуже по-доброму посміхається. Я не вгамовуюсь. Тоді він, з тією ж усмішкою робить вигляд, що починає розстібати пасок. Мені стає лячно і я враз змовкаю.

У 1940 році мої батьки переїхали в Дермань, де більшовики після приєднання Західної України створили педучилище. Батько був завучем, мама викладала німецьку мову, оскільки викладача не знайшли, і вона з великою охотою стала "німкенею", як

згодом говорили учні і селяни, коли вона вже цілком перейшла на викладання німецької у повоєнні роки. У Дермані у мене була нянькою молоденька полька з місцевих. Вона навчила мене пісенькиі, яку передаю "на слух" – як пам'ятаю досі:

Кохам пана з длуґим носом,
Кохам пана, бардзо прошем,
Щоби пана поціловаць,
Мусів нос я одпіловаць.

Після війни ми жили по селах на Дніпропетровщині. Тулилися завжди в одній кімнаті: або при школі, чи найманій у селян. Пригадую один вечір, який надалі виявився означальним для моєї долі.

Вечір. Каганець. До господині зібралися сусідки. Лузають насіння, як в селах тоді й велося, просто на долівку, і співають. Мені було років 7 чи 8. Я був просто приголомшений тим співом, ніколи доти нічого подібного не чув. Для мене це виявилося справжнім потрясінням, у той момент, певно, і народився майбутній етномузиколог.

Ні мама, ні дід (який для мене завжди був незаперечним авторитетом), із їх зневажливим ставленням до фольклору не змогли (як і ніхто опісля) не те щоб підірвати, але хоч ледь хитнути моє раптове захоплення. Як потім виявилося, воно стало обранням усього подальшого життя. До речі, про схоже *наїття* і захоплення українською народною музикою мені потім говорив Євген Єфремов (до речі, син військового, росіянин!).

Пригадую, мама завжди щось штопала, підшивала, латала, така була бідність. Про цьому вона часто повторювала один вираз "Мы богатые люди". Бачу в цьому два підтексти: пам'ять про відносно заможне дореволюційне життя, і високий статус вчительки з вищою освітою на фоні наполовину неписьменого сільського люду, і не надто освічених колег-вчителів. За цим, певно, ховався, як на той час, дуже високий рівень виховання й освіченості. Це так і було: мама відзначалася значним рівнем ерудиції, що було наслідком вродженого обдарування й невпинної самоосвіти. Вагому частку сюди також вклали викладачі педучилища та інституту, значне число яких у 1930-ті роки складали ще не репресовані Сталіном дореволюційні педагогічні кадри.

При усій нашій повоєнній злиденності 1940-х років (усього добра – два чемодани), мама завжди була охайною, привабливою. Учні її поважали, багато дівчаток мало не обожнювали й намагалися брати за зразок. Завжди і скрізь вона мала повагу й авторитет. Щоправда, до поваги трохи домішувався острах: була швидка на реакцію, за словом "до кишені не лізла".

З мамою ми завжди тулилися в одній кімнаті. У моєму дитинстві це були незабутні вечори. Коли гасили каганець, я неодмінно розпочинав бесіду, переважно з питань. Мене цікавило все. Мама завжди знаходила зрозумілу мені відповідь на нескінченні питання. Обговорювали будь-що, крім одного: німецької мови. Мама так і не зуміла ні зацікавити, ні змусити мене. Такі нічні асамблеї почалися з дошкільних років і

продовжувалися потім зрідка і в мої зрілі роки; зокрема, тоді, коли ми з мамою опинилися в 12-метровій квартирці, яку я отримав по закінченні аспірантури і був розлучений.

Мама мала сильний характер. Але при цьому в неї, припускаю, була й така риса, як певна відлюдність. Вона не проступала явно і часто, між тим саме ця особливість частково може пояснити, чому мама після війни, ставши вдовою, вчителювала по селах. На відміну від тьоті Ліди, яка аж до пенсії вчителювала в одній тільки Лозоватці[6]; одна з причин – у дитинстві в Ліди був церебральний параліч, і вона усе життя трохи кульгала. Проте зовні це було майже не помітно.

У підлітковому віці, коли мені було років 11–12, трапилася подія, яка вплигнула на розвиток мого життя схоже так, як і попередньо згаданий спів жінок у сільській хаті. Село Саксагань П'ятихатського району. Тяжкі повоєнні 1940-ві роки. Мама і тьотя Ліда (її молодша сестра) влаштувалися вихователькими до Саксаганського дитячого будинку. На нас чотирьох директор дав кімнату і 4 казенні ліжка з постелями.

Скажу кілька слів про це село, вони трохи доповнять погляд на життя, яке ще утримувало залишки дореволюційного повітового устрою і не відоме сучасній міській людині.

Саксагань колись була містечком, центром повіту. Мощена головна дорога (після війни вже понівечена), численні цегляні споруди, будинки, склади, церква (ще працювала) поруч зі школою. На Різдво ми, учні, бігали туди й отримували зрідка шматочок хто паски, а хто крашанку. В селі працювала цегляна, колись муніципальна, стаціонарна лікарні, зразково обладнана ще за 1910-х років, єдина на увесь район. Мала не менше 4-х чи й більше приміщень[7], численний кваліфікований персонал…

Отже, вечір, ніч. Полягали. Горить каганець. Тьотя Ліда бере книжку і читає вголос "Лісову пісню" Лесі Українки. Невдовзі мама і Жора задрімали. Тьотя Ліда ображається і закриває книжку. Та я був так захоплений п'єсою, що почав буквально *умолювати* тьотю, щоб продовжувала читати. Тоді я вперше усвідомив справжню велику літературу. Із невимовною вдячністю дослухав п'єсу до кінця. Подумки і досі кажу спасибі давно спочилій тьоті Лідії.

***

Мама була схильна уникати численного й нав'язливого товариства. Часто свідомо давала відчути власну вищість; у суперечках, що виникали, вона переважно "брала гору". І майже ніколи не поступалася, навіть коли й не в усьому була права. Частково ці риси були мною успадковані, але проступали через упертість. Згодом вони набули форми *відчуження* в науку і творчість. Мама схожий інтелектуальний прихисток так і не знайшла. Напевно, через вдівство, злидні і повоєнну невлаштованість. Колись зронила: "Якби був Ганс…"

Життєрадісність, люб'язність і уміння запобігати напружень, як свідчили мама,

тьотя Віра і вся батькова рідня, була найпершою рисою відкритого й привітного характеру Івана Сікачова. Шкода, що я втратив нагоду запозичити від тата потрібний для суспільного життя приклад доброзичливої й розумної поступливості.

Як я вже згадував, перші 6 класів школи я провчився по селах. Що показово: в жодній новій школі (в розумінні, тій, куди в черговий раз потрапляв) не було серед учнів жодного з російським прізвищем. Лише Сікачов. Коли вчителі зрідка запитували учнів про національність (вже не згадаю, навіщо і з якою метою) і доходила черга до мене, я не знав, що сказати, довго оминався і соромився свого прізвища. З самого дитинства я відчував себе тільки українцем. Чи не вирішальний вплив на мене справили розповіді про дядю Вітю, який був однозначно орієнтованим українцем. Це ж засвідчують і ті кілька вцілілих його поезій, і пісенька для сестричок на слова Якова Щоголева.

У другому шлюбі я вирішив узяти прізвищ дружини. Воно привабило мене, зокрема, тим, що утримувало ім'я батька "Іван" (*Іваницький* – себто, Анатолій, син Івана). І звільняло від російського присмаку, який дошкуляв мені, починаючи зі шкільних років.

***

Ставлення до мене у мами було завжди необачно-поступливим. Це, як зараз здогадуюсь, була її *підсвідома компенсація*: вона бачила, що я маю лабільну нервову систему, але сама собі цього визнати не дозволяла. Сила характеру виявилася її материнською слабкістю. Замість визнати очевидне, скорегувати й спрямувати, мама грала зі мною "у піддавки". Захвалювала, виправдовувала помилкові вчинки, виховувала уявне і шкідливе почуття зверхності над оточенням. Потім мені довелося протягом життя врівноважувати й узгоджувати протилежні психічні завдатки *вигаданого* сангвініка й *дійсного*, одарованого зовсім іншим і ніскільки не меш цінним змістом характеру меланхоліка.

Сказане – ніколи і ніяк не попрьок. Ніхто не владний над минулим. Що було – сплило. І батькам ми маємо тільки дякувати. Написане адресоване *в майбутнє*. Пишу і зовсім трохи сподіваюся: а раптом хтось не лише прочитає, але й збагне: майбутнє батьківство-материнство переповнене психологічним та педагогічним *невідомим*.

Мама потурала моїм примхам (велосипед, мандоліна, гітара, акордеон). І не розуміла, чому мені потрібна, наприклад, саме мандоліна тощо. Для неї це були мої забави. Нехтування моїм, зовсім не розважальним, ставлення до музики було їй властиве. Як й усім Варавам (зрозуміло, крім дяді Віті) . Усі в роду мали музику як звичайну складову повсякдення. І при цьому всі одностайно *зневажали музику як професію*: обирали вчителювання або медицину.

Як з'ясувалося доволі пізно (вже після консерваторії), *музикантом за покликанням* я не був. За психотипом я не виконавець, не практик (у цьому впевнився, коли виповнилося вже за 30). В мені непохитно, усвідомлював ще з дитинства, облаштувався дослідник і мислитель.

*Приклад*: двоюрідний брат Жора дуже любив музику, але як слухач. Частенько, слухаючи, простото "розкисав". Я ж завжди *спостерігав* за виконавцем. Мене цікавила не тільки сама музика, а й те, чому, через що саме виконавець її *дістає* (саме так! – пальцями, руками). Навіть навчаючись грати, я насамперед цікавився не так тим, як вона, музика, звучить, а й як її *добувають*!

За античності філософи (як Піфагор і Платон) шанували не музик-виконавців, а насамперед знавців і дослідників *системно упорядкованого звукового космосу*. На те є своя істина: у фізики й музики спільні підвалини. За твердженнями ще з античності, рух космічної сфери в цілому зумовлюють *коливання*. Серед них не тільки шум і звук, творення та руйнування, але й *мислення*, інтуїція та енергія підсвідомості.

Схильність до суміжних гуманітарних професій і галузей, до самоосвіти помітна в усіх знаних українських етномузикологів: Петра Сокальського, Філарета Колесси, Климента Квітки, Володимира Гошовського. Загадково, але усі разом не були одаровані тільки в одній ділянці: образотворчій. Ніхто з них не залишив у ній якихось слідів.

Для більшості людей музика – розвага. Однак для дослідника-науковця музика і музикознавство – це *нечувана* галузь спроможності чуттєво долати наукову прагматику сухих описів світобудови. Й передусім – це можливість заглиблення у таємниці психіки[8]. І не тільки людської, але й ще абсолютно не дослідженої структури та змісту *несвідомого* в цілому.

***

Нечисленні, але дорогі йому сходинки споминів та роздумів пан Анатолій Іваницький здолав.

Привселюдно й авторитетно постулюємо: до надрукованого він сам руку майже не докладав.

Колишні бувальщини, спомини, думки не зовсім очікувано, тобто, самочинно зринали у нинішньому сьогоденні. Вони стали Джамшидовим[9] вікном у перебуте, але не забутнє минуле.

*Я не згадував: я був! Відчував: тепло, радість, сміх живих людей, для яких вже не існує перепон ні часу, ні відстані.*

Нотатки мають ще одну сторону – *документально-історичну*. Вони свідчать про трагедію русифікації, коли броньовані гусеничні траки чавили українську родину, спотворювали життєві долі людей.

*Підсумковий афоризм*
(відгомін на два вхідні)

Завтрашній День обіцяє Дню
Сьогоднішньому золоті гори.
– Не певен, – сказав той, – чи
знадобляться вони мені,

коли я стану Днем Учорашнім.

Київ, 2025 – 26 рр.

## Примітки

[1] У кінці нарису міститься підсумковий афоризм. Текст опиняється проміж афоризмами.

[2] Пишуть скрізь Варавва. Це прізвище досить поширене серед українців. Першооснова – біблійний Вар-равван. На мій смак, подвоєння *вв* не цілком узгоджується з українською традицією консонантних подвоєнь у словах іноземного походження. Для прикладу – "коМунізм".

[3] Певно так, у переліку *відомих* дворянських родів Херсонської, Катеринославської, Київської губерній цього прізвища я не знайшов. Може бути, й те, що прізвище передали мені не точно. Схоже, Брикіна була не тільки ледь статковою, але й не мала ні чоловіка, ні синів: мій дід про таких її родичів ніколи не згадував. Не дивно, що підстаркувата бариня в усьому покладалася на прийнятого нею беручкого зайду Макара, який зумів здобути її прихильніс

[4] Я переглянув в інтернеті деякі навчальні програми тодішніх військово-фельдшерських шкіл.

[5] Коли відбулося повстання на панцирнику "Потьомкін" (1905 рік), дід Федір був на військовому кораблі, який направили проти "Потьомкіна". Але на тому кораблі гармати були значно меншого калібру, ніж на "Потьомкіні". Коли той корабель наближався, сигнальники з "Потьомкіна" попереджали прапорцями про обстріл. Ці "ігри" скоро змусили той військовий корабель відстати.

[6] До жовтневого перевороту поблизу був маєток магната Ераста Бродського. Коли проводили залізницю, він оплатив частину її вартості. Станцію назвали Ерастівка. Багато коштів і енергії Бродський вкладав у розвиток краю, його господарства. Зараз у Лозоватці технікум ім. Бродського.

[7] Ці відомості передає не тільки підліток, але й 17-річний парубок, тобто я сам. Бо мав невеселу нагоду потрапити на прийом до хірурга Саксаганської лікарні у 1953 році. Навіть тоді ще ця лікарня залишалася головною у П'ятихатському районі.

[8] Хазрат Инайят Хан. Мистицизм звука. – М., "Сфера", 1998.

[9] Джамшид, древньоіранський цар. Мав чарівну чашу, в ній бачив усі світові події.